MISIR DEVRİMİ'NDEN ÇAPRAZ ATEŞ ALTINDAKİ KADINA: SAVAŞ VE ZULÜM KARŞISINDA ETİK TANIKLIĞIN OLANAĞI

Deniz Gündoğan İbrişim

Samar Yazbek'in *Çapraz Ateşte Bir Kadın: Suriye Devrim Günlükleri* (*A Woman in the Crossfire: Diaries of the Syrian Revolution)* (2012) ve Ahdaf Soueif'in *Kahire: Benim Şehrim, Bizim Devrimimiz* (*Cairo: My City, Our Revolution)* (2012) adlı kitapları Suriye'deki ve Mısır'daki savaşa ve yıkıma ilk elden tanıklık eden güncelerdir. Hem Yazbek hem de Soueif meydanlarda ve sokaklarda zulme karşı direnenlerin öznel hikâyelerini kamusal olanla birleştirerek çokkatmanlı bir tanıklık ortaya koyar, devrimi ve direnişi yeniden tanımlar. Deniz Gündoğan "Mısır Devrimi'nden Çapraz Ateş Altındaki Kadına: Savaş ve Zulüm Karşısında Etik Tanıklığın Olanağı" adlı makalesinde bu iki günceye odaklanarak "edebiyat felakete tanıklık edebilir mi?" ve "tanıklığın feminist etik zemini oluşturulabilir mi?" sorularını irdeliyor.

Giriş

Edebiyatın zulüm ve vahşete tanıklık edebilmesi, tanıklığın öznesi sorusunda ve sorununda toplanır çoğu zaman. Tanıklık en azından iki özne barındıran imkânsız bir süreçtir der Giorgio Agamben. İlkin söyleyecek çok şeyi olmasına karşın hayatta olmadığı için konuşamayan özneden bahseder Agamben. İkinci olarak hayatta olup konuşabilen ancak söyleyecek şeyi dile getiremeyen bir özne vardır. Zira tanıklık edilen olay özne tarafından bir biçimde tahrif edilmeksizin aktarılamaz (2010, s.145). Artık hayatta olmayan üzerine konuşmamız imkânsızdır, çünkü onu bütünsel bir temsil sistemi içinde duyumsayamayız. Dolayısıyla tanıklık etmek, kavranamayan, aktarılması mümkün kılınmayan ve konuşulamaz olandır. Özne içre can hem tanıdık hem de yabancı olandır. Tanıklığın öznesi bu imkânsızlıkta konuşlanır. Gerçekte tanık, tanıklık etmenin olanaksızlığıyla suskuda tanıklık eder. Bu bağlamda Alman asıllı Romanyalı yazar Herta Müller tanıklık edebiyatındaki konumuna dair şöyle der: "Başka yazarların kitaplarını okuduğumda, yazının konuşmayı andırdığını görüyorum. Kendim yazdığımdaysa sözcükler dudaklarıma yapışıyor ve yazı suskunluğa dönüşüyor" (2002). Romanya'da diktatör Çavuşesku dönemine ilk elden tanıklık eden Müller için sessizin payına, dile gelemeyenin payına düşenin çok uzağında olamaması ve hikâyenin sessizlikte konuşlanması kaçınılmazdır belki de. Holokost'u ya da Shoah'yı ilk elden tecrübe ederek tanıklık eden Primo Levi de benzer biçimde Müller'in sözlerini yineler. *Boğulanlar ve Kurtulanlar*'da (*The Drowned and the Saved*) iyileşmenin olanaksızlığından bahsederken yaranın asla kabuk bağlamayacağını, aksine zamana yayılarak bizi daha da etkisi altına alacağını vurgular (1988, s.12). Bu, insanın aidiyet duygusunu tamamıyla köksüzleştiren, tekinsiz bir deneyimdir. Edebiyat eleştirmeni Horace Engdahl, yirminci yüzyılın travmatik olaylarını hatırlamanın önemini anlatırken bilincimizin hiç farkında olmadığı anımsamama, geri gelememe hâlinden de bahsederek unutmanın tehlikeli sularında gezindirir bizi (2002).

Bir olayın tecrübe edilmesi ve onun algımıza düşmesi çoğu zaman yorumlamamızı bize yeniden düşündürür. Paul Ricoeur'ün de tartıştığı gibi bir olayın başkasına anlatılması, yoruma yaslanarak tanıklık eden ve konuşan bir özneyi önkoşul kılar. Tanıklık eden kişi "şimdi ve "burada" belirli koşullar içinde, belirli uzam ve mekân içindeki bir yerde konuşlanmalıdır. Ricoeur, *Hafıza, Tarih ve Unutuş*'ta *(Memory, History and Forgetting*) olayların varsayıldığına göre anımsanmasının altını çizer ve tanıklık eden bir öznenin varlığını yüceltir. Tanıklığın hayatta kalanın bedeninden güç aldığını söyler (2004). Bu anlamda Ricoeur belleğe bir gelecek bahşetmek ister gibidir. Zira kişisel anılar, nihayetinde, kolektif bellekte birbiriyle ilmiklenerek gerek bireysel gerekse ulusal hafızalarda yer eder.

Ancak, hafıza, biraz da tehlikeli biçimde yanılabilir olandır. Hikâyeler, tarihi yazmak, hafıza ve tanıklık etme arasındaki zorlu ve ikircikli ilişki nedeniyle en iyi ihtimalle kısmi olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla temsilden çok yanlış bir temsilin yörüngesine girmekten kurtulamazlar belki de. Marc Nichanian bizi çok etkileyen, 1915 Felaketi'ni incelediği çok kapsamlı araştırması *Edebiyat ve Felaket* adlı kitabında bu kısmilikten ve yanlış temsilden çokça söz eder. Nichanian, hayatta kalanın kendi ölümünü ve kıyımını kanıtlamaya çalıştığı daimi bir döngü içinde, bir oyunda konuşlandığını söyleyerek bizi bambaşka bir tanıklık alanına doğru çeker ve şöyle der: “Tanığın kesinlikle tanıklık etmek zorunda olduğu şey, bir tanık olarak kendi ölümüdür” (2011, s.37). Bu anlamda Nichanian, farklı okumasıyla tanıklığın, her türlü girişime karşın, gene imkânsız bir temsil içinden geçtiği vurgusunu yineler. Bu durum tıpkı Orpheus'un yılan sokmasıyla ölen karısı Eurydice’yi, başka deyişle kaybedileni, geri getirme arzusundaki imkânsızlığa —hem Orpheus'un hem de Eurydice'nin kesişen çift ölümüne— benzer. Tanıklık edilen şey şimdi ve şu anda geri getirilemez niteliktedir. Dolayısıyla bu nokta hem tanıdık hem de yabancıdır; tekinsizliğin alanındadır.

Holokost, travma ve dile gelmeyeni kuramsallaştıran Shoshana Felman da tanıklık etmenin olanaksızlığından çokça söz eder. Tanığın tanıklık etmek zorunda olduğu olay kendi ölümüdür der Felman. Zira olayın nihai amacının olayı ilk elden tecrübe edenleri ya insanlık dışına sürmek ya da tamamıyla ortadan kaldırmak olduğuna işaret eder. Ne var ki, tanıklığın olanaksızlığının içinde tarihsel bilinç adına bir sorumluluktan da bahseder: "Bir olaya ilk elden tanıklık etmenin imkânsızlığı, o olayın imkânsızlığının performansına tanıklık edebilmektir sadece. Ancak tanıklık etmek sadece bu performansı dile getirebileceğini düşünmek değildir. Tanıklık etmek başkalarının hikâyesine kendini adamaktır; tarihsel bilinç ve tarih adına sorumluluk üstlenmektir (1992, s. 204).

Savaşa, zulme ve vahşete tanıklık etmenin ikircikliğinde ve tekinsizliğinde aslında önemli ve sihirli bir güç olduğunu söyleyebiliriz. Zira edebiyatta tanıklık etmek, performansa, ilişkisel ve etik bir sorumluluğa dayanan olası bir tanıklıkla buluşturur bizi. Maurice Blanchot, yıkım

ve zulüm karşısında acıya dayanmayı şöyle anlatır: "İmkânsıza bakan kişi için, dünyada yaratılma ve terk edilme duygularıyla hiçbir ortak örtüsü olmayan, özsel gururlu ya da umutsuz bir yalnızlık vardır. Kendisini dünyalar halinde kurmaktan, aciz imkânsızlıkların, ıssız ve üzüntülü alanındaki yalnızlıktır bu. ... Tanrılar çekip gittiğinde edebiyat, en radikal ölçüde, olanın varlığının – onun ortadan kayboluşunun mevcudiyetinin kendisini- konuşmaya ve gerçekleşmeye bırakmaktır" (1993, s. 168). Başka deyişle, tanrıların çekip gittiği, yıkımların birbiri ardında koca yığınlar olarak önümüzde durduğu o imkânsızlıkta, edebiyat ve dil, tıpkı Bilge Karasu'nun *Gece*'sindeki gibi karanlığı delerek varlığın yok olmuşluğunu yeniden inşa etmede en büyük umuttur, cansuyudur.

Dori Laub, Holokost deneyimini analiz ederken, duyabilmenin ve dinlemenin poetikasına vurgu yaparak üç önemli tanıklık düzeyinden bahseder: Kendi tanıklığına tanıklık edebilmek, başkalarının tanıklığına tanıklık edebilmek ve bütün bu tanıklık sürecine tanıklık edebilirken ilişkisel ve karşılaştırmalı bellekten yardım almak (1992). Bu yazı, savaş, zulüm ve vahşet karşısında yazının suskunluğu delmeye çabaladığı noktada —kesinlikle delebildiği değil, çabaladığı noktada— ilk elden tanıklık anlarına odaklanarak belleğin, travmanın ve hatırlamanın ilişkisel ve feminist etik sorumluluğunun altını çizecektir. Bu bağlamda, Suriyeli gazeteci ve roman yazarı Samar Yazbek'in *Çapraz Ateşte Bir Kadın: Suriye Devrim Günlükleri* (*A Woman in the Crossfire: Diaries of the Syrian Revolution)* (2012) ve Mısırlı yazar Ahdaf Soueif'in *Kahire: Benim Şehrim, Bizim Devrimimiz* (*Cairo: My City, Our Revolution)* (2012) adlı günceleri hem ilk elden savaşa ve yıkıma hem de meydanlarda ve sokaklarda zulme karşı direnen insanların hikâyelerine tanıklık eder; bu hikâyeleri günceye katar. Tanıklığın öznel hikâyeleri bir anlamda kamusalla birleşerek zorlu ve çoklu tanıklık düzeyleri ortaya koyar. Bu günceler, tanıklığın ikircikli doğasını ve güvenilirliğini "başka"nın tanıklığını dinleyerek, onun yarasının tuzunu yalayarak ve "öteki" ile yüz yüze bir ilişkiye girerek genişletir. Bu genişlemeyi sağlayacak olanın Emmanuel Levinas'ın deyimiyle öteki'nin şok edici yüzü olduğunu söylemek mümkündür. Judith Butler *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*'nde Levinas'ı şöyle aktarır: "Yüz'e yaklaşım en temel sorumluluk kipidir. Yüz benim karşımda değil, üstümdedir; o, ölümün karşısındaki ötekidir, bakışları ölümden geçerek ölümü sergiler. İkinci olarak yüz, onu tek başına ölmeye bırakmamamı benden isteyen ötekidir, sanki onu bırakmak ölümünün suç ortağı olmakmışçasına...Spinoza'nın *conatus essendi* olarak adlandırdığı ve tüm anlaşılırlığın temeli olarak tanımladığı 'var olma hakkı' yüzle ilişki tarafından sorgulanır... Ötekiye yanıt verme ödevim benim hayatta kalma doğal hakkımı, yaşam hakkını askıya alır... Etikte ötekinin var olma hakkı benimkinden önde gelir" (2015, s. 135). Bu yazının konusu olan her iki günce, tanıklık etmeyi üçüncü şahıslarla girilen ilişki ve iletişim biçimiyle birleştirdiğinden, Emmanuel Levinas'ın tartıştığı "herkesin herkesten sorumlu olduğu" etik anlayışa doğru evriltir. Gerçekte Levinas, insanın bir türlü yenemediği ve eritemediği Ego'dan değil, tam onun karşısında konuşlanandan, Başka'dan ya

da Öteki'nin hayatından başladığımızda yaşam nasıl dönüşebilir, hayat nasıl ve neye doğru seyredebilir diye sorar. Onu incelenecek, üzerinden konuşulacak bir topluluk olmaktan çıkarıp bir insana demirler. Bu, benden farklı ama bu farklılığıyla benim de düşünmemi sağlayan ve kendim dışında kalanı idrak etmeye çabaladığım, dolayısıyla adaleti Başka'nın yüzünde bulduğum ve açtığım bir alandır.

Levinas, *Bütünlük ve Sonsuzluk*'ta (*Totality and Infinity*) Başka'nın ya da Öteki'nin yüzüyle karşılaşma anından bahsederken Dostoyevski'den alıntı yaparak şöyle der: "Hepimiz her şeyden sorumluyuz ve herkese karşı suçluyuz. Ama ben herkesten daha fazla böyleyim." Bu çıkış noktasının Yazbek'in güncesi ve Soueif'in tanıklığıyla kesiştiğini söyleyebiliriz. Yazbek'in güncesinde Suriye Devrimi[1] inancının zulüm ve vahşete uzanan temsili, Yazbek'in duygulanımından (korku, öfke, üzüntü, şefkat vb.) meydanlarda ve sokaklarda "şimdi ve burada" gerçekleşen protestolara, halkın ve aktivistlerin canlı tanıklığına değin uzanır. Benzer şekilde Soueif, Mısır Devrimi'nin ilk on sekiz gününe tanıklık ederken sokaktaki ve Tahrir'deki onlarca insanın ilk elden haykırışlarını ve gördüklerini hiç yorum katmaksızın güncesinde yazar. Otobiyografik diyebileceğimiz "ben" söylemini "başka"nın tanıklığıyla, gazete kupürleriyle, Facebook iletileriyle, sosyal medya kanallarıyla, YouTube videolarıyla genişletir. Bütün bunlar aynı haykırışa işaret etmektedir: "Halk rejimin düşmesini istiyor!"

Bu yazı *Çapraz Ateşte Bir Kadın: Suriye Devrim Günlükleri* ve *Kahire: Benim Şehrim, Bizim Devrimimiz* adlı güncelere odaklanarak iki kadın gazeteci-yazar gözünden savaşın ve zulmün yarattığı yabancılaşmanın ve etik olanaksızlığın nasıl tersine çevrilebileceğini ve farklı, feminist bir anlayış geliştirilebileceğini inceleyecektir. Bu bağlamda insan hakları ihlali, baskı ve tehdit altında yaşanabilirlik olgusuna büyük ölçüde gönderme yaparak şu soruyu soracaktır: "Hangi hayatlar değerli, hangileri yaşanabilir ve hangileri yas tutmaya öncelikli?" Bu noktada ise Başka'yla karşılaşma anındaki öznelliğin kendini sorumluluk olarak anladığı an bizim için önemlidir. Zira bu durum, başka deyişle Öteki'nin yüzünü görebilmek, Yazbek'in ve Soueif'in anlatılarında farklı bir adalet anlayışını ve feminist duyarlılığı beraberinde getirir. Ne var ki şunu da belirtmeliyiz, her iki yazar da yaşanan şiddet karşısında bütünüyle dile dökülmeyle buluşturmaz bizi. Her iki yazarda da zaman zaman yaşanılan deneyimin çöktüğünü hissederiz. Bu noktada Giorgio Agamben'in travma ve felaket anlatılarına ilişkin söylediği “Olanaksız olanın varoluş olarak kalıcılaşması" durumunu düşünebiliriz. Başka deyişle, olağanüstü hâlin gündelik hayata yedirilmesi ve artık sıradanlaşan bir olağanüstü hâl durumunun içinde konuşlanmak. Burada edebiyatın işlevi, travma, savaş ya da felaket karşısında tecrübe edilen olağanüstü hâlin sıradanlığını bozmaktan geçecektir elbette. Böylesi bir durum ancak ve ancak yazının kendisini parçalamaktan, bütünlüklü bir anlamdan sıyırmasından geçer. Dolayısıyla kulağımıza şimdiye dek pek duymadığımız haykırışlar ve sayıklamalar çalınır. Öznenin de bu

parçalanmışlıkta ve sayıklamada konuşlanması kaçınılmazdır. Yazar, bir travmayı ya da felaketi anlatırken ikircikli biçimde edebiyatın travmayı anlatmasının gerçekte olanaksızlığını hisseder ve bilir. Böylece çoğu travma ve felaket anlatılarında öznenin yazar elinde parçalanarak kendi sesine sağır düştüğünü görürüz. Bu anlamda öznenin yekpareliği ve bütünlüklü sesi dağılır. Yazbek ve Soueif savaşın ve zulmün özne olarak kendilerine yaşattıklarını ve farklı tanıklıkların yaşadıklarını anbean güncelerine not düşerken özneyi parçalayan bir şiddet eyleminden, olağan bir özne sesinden kimi zaman sıyrılırlar; onları takip etmek okur için zorlaşır. Ancak Başka'yla olan yüz yüze ilişki, öznenin çakılı olduğu varlıktan bir parça olsun çıkmasına zemin hazırlar. Dolayısıyla, özneler arası bir ilişki, travmanın ve felaketin özneyi parçalayan şiddet eyleminden, bütünüyle olmasa da, uzaklaştırabilir. Yazbek ve Soueif, ilişkiyi ben ve öteki arasında kurarak ötekinin yüzünde somutlanan etik buyruğa bağlı etik özneye doğru evriltir kalemlerini. Burada varlığın kendi bütünlüğünü düşünebilmesi için öncelikle Öteki'yle karşılaşarak onu öncelemesi gerekecektir. Başka deyişle, özne ötekiye karşı sorumlu olup, öteki de öncelikli olarak özneye ses verecek ve böylece ötekiden sorumlu kılınan etik bir ilişki başlayacaktır.

Çapraz Ateşteki Kadın, Başka'nın Yüzü ve Öteki Sesler

Samar Yazbek, devlet şiddetini ve insan hakları ihlallerini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermek amacıyla Suriye Devrimi'nin ilk ayları süresince ilk elden gözlemledikleri ve yaşadıklarını yazar. Kendinden başkalarına da yüzünü dönerken adaleti gözeten ilişkisel ve etik performans aracılığıyla etik bir tanıklık etme hâliyle buluşturur okuru. Onun konumsallığı hiç de olağan değildir. Yazbek Suriye'de Cebele şehrinde doğmuştur. Rejim yanlısı Arap Alevi topluluğuna mensuptur. Ancak koyu biçimde Beşşar Esad ve rejim karşıtıdır. Bu nedenle ailesi ve mensup olduğu topluluk tarafından hoyratça reddedilmiş, hırpalanmış ve sürgün edilmiştir. Suriye'yi 2012 yılında kızıyla birlikte terk etmek zorunda kalan Yazbek halen Paris'te sürgün olarak yaşayarak yazmayı sürdürür.[2] Yazbek'in politik şiddet içindeki özne hâlinin izini sürmek istiyorsak eğer, güncesindeki en son sayfadan başlamak, sondan başa doğru seyretmek anlamlıdır:

> Bu son sözleri yazarken, bu sayfalara, günlüklerimi kitaba dönüştüreceğim güne dek dönüp bakmayacağım. Suriye'de kalacak olursam eğer günceyi asla yayımlayamayacağımı biliyorum. Çantalarımı toplayıp, onca yaşadığım vahşet dolu anlarla, tanıklık ettiğim onca zorbalıkla birlikte fermuarı çekeceğim. Bütün bunların açığa çıkmasından korkuyorum. Ailem ve kızım için çok endişeleniyorum. Paniğe kapıldığımın farkındayım; şu an olan şeyin tam da tanımlaması bu. Geçen birkaç ayı özetleyen durumum tam da bu (258).

Samar Yazbek, güncesinin sonunda çantalarının fermuarını kapatırken kendi kırılganlığının ve riskli konumunun da fermuarını çekiyordur aslında. Rejim cemaatinden olmasına karşın, ahlâkın varlıktan daha önce geldiğini vurguluyordur. Bu durum gerçekte kitabın başından sonuna değin yüzünü gördüğümüz ve sesini duyduğumuz başkaları adına savaş ve zulüm altındaki tanıklıkta, etiğin öncelikli kılındığının altını çizer. Başka deyişle, Samar Yazbek'in politik şiddete ve zulme ilk elden tanıklığı, onun yukarıdaki kırılganlığına karşın, Suriye sokaklarında gördüğü ve dikkatle dinlediği kamusal şahitliğe, meydanlardaki insanların yaşadıklarına, seslerine büyük ölçüde vurgu yapar. Gerçekte Yazbek'in insan hakları ihlalleri karşısında giderek öfkelenerek devrim inancına sarılmasının, yer yer de kırılganlaşmasının seyrinde kamusal şahitliklerin yaşanan bütün yıkım ve kıyım karşısındaki çoğul etkisini görürüz. Yazbek'in tanıklığı bu anlamda edebiyatın ve belirli tarihsel dönemin kesiştiği kavşakta konuşlanır. Yazbek bu kavşakta nerede durduğunu ilkin şu sözlerle aktarır bize:

> Ben tesadüfi bir misafirim burada. Hayatın içinde tesadüfen var oluyorum. Yaşadığım hayata ait değilim. Yabani bir hayvan gibi ipsiz sapsız boşlukta geziniyorum. Protesto hareketlerinin başladığı günden bu yana buradayım, penceremden dışarıyı izliyorum. Sesim çıkmıyor (2).[3]

İlkin Yazbek'in bu kırılganlığı ve suskusu bütün metne sirayet edecek gibi dursa da, araştırmacı anlayışı ve denemeci gözü birleştiğinde bir Ben ve bir Başka'sı aynı zeminde buluşur. Başka'ya duyulan etik sorumluluk eşliğinde sivil hayatların nasıl mahvedildiğini okuruz. Yazbek'in gazeteciliğe ilişkin bir kavrayışla olayları aktarma arzusu onun günce yazarlığıyla birleşir ve gördüğümüz ilk sessizliği deler. Şam'ın sokaklarından, meydanlardan ve köşebaşlarından sızan acının, travmanın dile gelmesine zemin hazırlar:

> (5 Nisan 2011) Evimden çıkıp meydanlara ve camilerin olduğu tarafa gidiyorum. Günün tam ortasında bu şehrin sokaklarını kendi gözlerimle görmeliyim. Kendi gözlerimden başka hiçbir şeye inanamam...Askeri devriyeler sokaklarda kol geziyor, kocaman otobüsler güvenlik güçleriyle dopdolu, miğferleri görüyorum. Askeri formalar pazar yerlerinden ve meydandan dışarıya sarkıyor (6-7).
>
> Bana gerekli olan ve benim için önemli olan iki gözüm. Silahsız, barış isteyen insanların nasıl hunharca dövülerek kilit altında tutulduğunu, öldürüldüğünü ben iki gözümle görüyorum (11).

Yazbek'in sözcüklerinde, görmenin, daha doğrusu bakıp da görebilmenin gücünde bir eylem saklıdır. Travmanın bu anlamda bir eylemlilik ya da alımlama pratiğinin içinden sızan şey olduğunu söylemek mümkündür. Zira Yazbek Suriye Devrimi'ne ilk elden iştirak etmek ve

protestocularla birlikte tek yürek haykırmak amacıyla dışarıyı seyrettiği penceresini terk ederek alanlara koşar. Aslında öldürüleceğini biliyordur. Bu bağlamda etik bir sorumluluk alarak "işte ben buradayım"[4] der gibidir. Kendini değil ama Başka'yı dinlemeye koşar. Bu, bir anlamda onun gazetecilik etiğine de gönderme yapar. Gözü ve eli daha çok bakmak, görmek ve dokunmak içindir artık. Meydanlardaki izlenimlerini, sokaklarda direnen sivil halkın sesini ve yaşadıklarını tüm çıplaklığıyla hiç yorum katmaksızın yazar güncesine:

> Cebele şehrinden genç bir adamın şahitliği: İlk teşebbüsümüz gayet insani duygularla başlamıştı. Yapılan bütün haksızlıklara, hükümet ve medya yalanlarına karşı tepkimizi göstermek istedik. Cami çıkışından ateş ve mermi dolu kamyonlarla çevrilmeseydik eğer, Dara'daki kıyımdan hemen sonra bunu güzelce protesto edebilecektik. Caminin içinde kol gezinen güvenlik güçlerine karşı çıkan bir adamı ölesiye tartakladılar. Bir sonraki cuma nihayet sorunsuz camiden dışarıya çıkmayı başardık ve Özgürlük Meydanı'na doğru koştuk çünkü o meydan bizim dışarıya çıkıp özgürlüğe adım atmamızın ve örgütlenmemizin ilk durağıdır (167).

Yazbek, Suriye sokaklarında ve meydanlarında yüz yüze dinlediği insanların yaşadıklarını ve şahitliklerini yazar. Okur olarak biz de çok yönlü belleklerin birbirine nasıl eklemlendiğini, Başka'nın karşısında billur bir bilinçlilik hâlini ve en önemlisi hakikati söyleme gerekliliğini görürüz. Bu durum basit bir tanımanın ve iletişimin ötesine geçer. Yazbek, rejim karşıtı bir yazar olarak yapılan bütün insan hakları ihlallerine ve kıyıma karşı Başka'dan yardım alarak kendi öznelliğini de yıkım içinde sürdürebilir kılmanın yollarını arar belki de. Tam da bu nedenle sokaklarda ve meydanlarda giderek daha çok eyleyen biri olmaya başlar. Bu noktada travma, travmanın dile gelerek yazıya dökülebilmesi önemlidir, zira bu dönüştürücü ve etik bir zemine işaret eder. Yazbek'in tanıklık etme hâli ve güncesine kattığı kamusal şahitlikler sonu gelmeyen zorbalık ve vahşet karşısında yankılanan direnişin etik zeminini kurmaya başlar.

Ne var ki, günlükler ya da günce olarak düşülen notlar travma, özneleşme ve dile gelme bağlamında sorunsuz değildir elbette. James Young bize günceler hakkında şöyle der: "İlk elden tanıklık eden kişi felaketle epeyce kişisel bir bağ kurduğundan felaket karşısında belirsiz süreksizlik ve içten bir çözülmeyle karşı karşıya kalacaktır" (1998, s. 16). Yazbek'in de zaman zaman bu çözülmenin içinden geçtiğini yadsıyamayız. Zira Yazbek gördüğü vahşet karşısında ilk sessizliğine sarılır zaman zaman. Yazmakta kimi zaman çok zorlandığını okura itiraf eder: "Bütün bunlar tahayyül ettiğimden çok daha büyük, çok daha acımasız." Aynı anda Selefi çetelerine katıldığı haberleri yayılır ve Yazbek gerek sosyal medya üzerinden gerekse farklı yollar aracılığıyla ölüm tehditleri alır; on altı yaşındaki kızının kaçırılmasına

ilişkin büyük kaygılar içinde yaşar. Ülkedeki şiddet tırmandıkça Yazbek tutuklanarak rejimin korkunç işkence odalarına atılır, türlü işkencelere maruz kalır. Tecrübe edilen ve yaşanılan travmanın bilinçli biçimde yorumlanarak tarihe not düşmesi ve günceleşmesi zorlaşır; tanıklık tıpkı Herta Müller'in bahsettiği gibi dudaklara yapışır. Ya da Nichanian'ı yineleyecek olursak, felakette öznenin en temelinden yara aldığını, özneye ait aklın ve bilinçlilik hâlinin en temelinden sarsıldığını söyleyebiliriz. Bu durumda Yazbek'in anlatısı travmanın şiddetini ve bütünsel olmayanı hissettirebilir ancak. Dağınık, parçalı, kafası karışık:

> Özgür Kadınlar Cuması'na dair hiçbir şey yazmadım; Suriye'nin muhtelif şehirlerinde güvenlik güçleri tarafından katledilenlere ilişkin de bir şey yazmadım. Haberleri eskiden olduğu gibi takip edemiyorum; haberleri takipte zorlanıyorum. Ne Filistin İsyanı'nda dayanışmanın olduğu o özel günde kadınların şehit edilmesine tanıklık ettim, ne de atılan sloganları gördüm (105-106).

Yukarıda anlatılan bütün bu parçalanmışlık ve öznenin kendine geri gelemeyişi, aslında rejimin yasakladığı yas tutmaya işarettir büyük ölçüde. Yasın tutulamadığı bir yerde Yazbek tıpkı Butler'ın söylediği gibi "yasın tutulamadığı hayat hayat değildir" mücadelesi vermek zorundadır. Dolayısıyla, şiddete maruz kalan bir kimsenin tanınması ve yasının tutulması/tutulamaması sorusu Yazbek'in özne olarak kendine geri gelememesine zemin hazırlar. "Kim insan sayılır", "kimin yaşamı yaşam sayılır" soruları görünmez kılınanların, rejim tarafından yerinden edilip katledilerek kırılganlığa itilen bireylerin, başka deyişle dışarıda bırakılanların mücadelesidir. Dışarıda bırakılanlar, Yazbek'in de dahil olduğu, yaşamlarının ve ölümlerinin hiç mi hiç değerli olmadığı kimselerdir. Hatta ölülerin gömülmesine bile izin yoktur burada. Yazbek eşzamanlı olarak hem bütün bu yas yasağına ve dışarıda bırakılanlara tanıklık eder hem de yasağın hayalet öznesine dönüşür. Yitirilenlerin ve kadınların ardından yas tutamayan ama kendi de dışarıda bırakılan ve dili suskuya kesen bir hayalettir Yazbek.

Yazbek, yukarıdaki bıçak sırtı kırılganlığa karşın meydanlara koşmaktan kendini alamaz. Gerçekte Yazbek kriz ve felaket anındaki etnik şiddet karşısında rejimin yasakladığı yas tutmayı bir anlamda öfkeye ve eyleme dönüştürür. Ben'in yerine Başka'yı koyan Yazbek'in onun tanıklığına tanıklık etmesi performansın gücüyle buluşturur okuru. Bunun, Başka'yla ya da Öteki'yle kurulan etik bir etkileşim olduğunu öne sürebiliriz. Levinas'ın sözleri de tam bu noktada Yazbek'in durumunu pekiştirir: "Başka'ya yaklaşmak onu bütün söylemiyle kabul etmektir. Ben'in ötesine geçerek Başka'yı ya da Öteki'ni algılamaktır; sonsuzluğa açılan kapının potansiyelini görebilmektir" (1969, s. 51). Levinas'a göre öteki belirli bir kavram ya da özne tarafından elde tutulamaz. Dolayısıyla sonsuzlukta konuşlanır. Öteki'den öğrenmek

de sonsuz bir öğrenmeye ve devinime işaret eder. Bu noktada, Başka —Başka'nın ilk elden tanıklığı— ilişkisel bir süreç başlatır. Ben'in ötesine geçen bir Başka vardır. Başka'nın tanıklığı, Öteki'nin sözleri Yazbek'in öznelliğini esnetir. Ben'i aşarak daha dinamik ve etik bir sorumluluğu önceler. Öteki'ye karşı, yüz yüze kalınan, farklı seslerin duyulduğu bir sorumluluk alanındayızdır artık. Yazbek'in günceye doğrudan kattığı bir diğer yüz yüze etkileşim ve tanıklığın kamusalla birleşmesi şöyledir:

> M'in söyledikleri: Al-Shughur'daki muazzam gösteriler bunlar. On bin kişinin olduğu gösterilere katılmak için dışarıya çıkacaktık. Yüz civarında güvenlik gücü vardı sadece. Özgürlük Meydanı'nda gösteri yaparken, Bassem al-Masri güvenlik güçlerince hunharca öldürüldü. Güvenlik güçleri cenazede halka, bizim üzerimize ateş açtı (248).

Yazbek'in Başka'nın tanıklığına tanıklık etmesi, uzak, yabancılaşmış bir görmeden çok, ilişkisel ve etik bir bakmaya işaret eder. Başka'ya kendini açmak adına bir sorumluluğu üstlenir Yazbek. Belki de özne olarak kendini yeniden ancak bu şekilde kurabilir. Devrim'in öznesi konumunu geri kazanabilir. Yazbek'in Başka'yla kurduğu ilişki siyasi ve kültürel bağlamdaki ortaklıkların, mağdurlukların ötesindedir. Yazbek'in tanıklığında Levinas etiğinin temel amacını duyumsarız. Başka deyişle Yazbek Başka'yı Aynı'nın mantığında eritmez, Başka'nın başkalığını korur ve ona zarar vermez. Gerçekte Başka'yı tanıyarak onun ötekiliğine zarar vermeyen bir saygı üzerinden ilişkiyi kurar ve tam da bu noktadan yeni bir başlangıç yapmanın etik yollarını arar. Dolayısıyla bu tutum, Levinas'ın Ben ve Öteki ya da yüz yüze ilişki etiğinin ekonomisini de genişletip onu eril bakışa hapsolmaktan çıkarır. Daha doğrusu Yazbek, olağanüstü hâlin olanaklılaştığı noktada farklı ve feminist bir tanıklık etiğinin yollarını arar gibidir. Onun ilk elden yaşadıkları ve gazetecilik deneyimiyle gözlemledikleri aktarılabilir olanın alanına girmeye çalışır. Dolayısıyla tanıklık, bastırılan, gizlenen, ya da çarpıtılan olmaktan ancak Başka'yla kurduğu ilişki sayesinde kurtulabilecektir.

Ahdaf Soueif, Direniş ve Geri Kazanmanın Etiği

2011'in ilk aylarında Arap Baharı Mısır'a ulaşırken on binlerce insan Hüsnü Mübarek'in devrilmesi talebiyle Tahrir Meydanı'nı doldurmaya başlar. 11 Şubat 2011'deyse protestolara katılan halktan yaklaşık bin kişi öldürülür. Ne var ki Mısır halkı her türlü tahakküme, yıkıma ve katliama karşın, hayatta kalmanın mücadelesini, özgürlüğün ve direnişin kahkahasını sürdürür. Londra'da yaşayan yazar ve aktivist Ahdaf Soueif 28 Ocak'ta Mısır'a döner. Havaalanından kız kardeşi Laila'yı arayarak "Devrim nerede, Tahrir'e mi gitmeliyim hemen?" diye sorar. Şehre geldiğindeyse bütün yaşananlar karşısında ilk söyledikleri aşağıdaki gibidir:

> Yirmi yıl boyunca Kahire üzerine hiç yazmadım. Çok acı veriyordu. Ama şehir orada, bana çok yakın, bana bakıyor, dünyayı gördüğüm prizma üzerinden bana bakıyor. Daha önce acı veriyordu. Ve şimdi mucizevi biçimde hiç acı vermiyor. Çünkü Kahire yeniden benim (9).[5]

Soueif, *Kahire: Benim Şehrim, Bizim Devrimimiz*'de Devrim'in genel tarihini vermeye çalışmaktan çok keskin belirli hatları olan bir dönemine, Devrim'in on sekiz gününe ilk elden tanıklık etmenin güncesini kaleme alır. 25 Ocak 2011'de protestocular Tahrir Meydanı'na doğru yürümüşlerdir ve Mübarek rejiminin düşmesini talep etmişlerdir diye başlar Soueif. Anlatı, tıpkı Yazbek'inki gibi, hem kişisel bellekten süzülenlerin hem de meydanlardaki sivillerin belleklerinden dökülenlerin ve Tahrir Meydanı'nın vahşet ve zulüm altında bastırılmaya çalışılanların öteki sesidir, başka rengidir:

> Burada ışık bile farklıydı, havada asılı duran duygu farklıydı. Daha temiz bir dünyadaydık. Her şey daha berrak. Ağaçlardaki yaprakları görebiliyordunuz. Kötü biçimde ilmek ilmek tutturulmalarına karşın büyümeye çalıştıklarını görebiliyordunuz. Herkes ansızın, mucizevi şekilde ve bütünüyle kendisi oluvermişti. Herkes anlıyordu. Birbirimize karşı son derece naziktik. Ölümün kapısından son dakika geri dönmüş gibiydik. Kendimizi kendi ellerimiz arasında tutuyor, kimseye bırakmıyorduk; kıymetliydik, yeni keşfedilmiştik, muhtemelen kırılgandık ve hem kendimiz adına hem de birbirimiz adına çok dikkatli olmamız gerektiğinin farkındaydık (45).

2011 yılının ilk aylarında Tahrir Meydanı'nı sarıp sarmalayan onlarca kişiden yükselen "halk rejimin düşmesini istiyor" çığlıklarıyla ve umutla birlikte en nihayetinde otuz yıllık bir esaret sona erer ve Hüsnü Mübarek devrilir. Mısır'ın -Meydan'ın- yitip gitmesi, şehrin düşme tehlikesi değildir Soueif'in güncesine aldıkları. Aksine, devrim kahkahasıdır, devrim rengidir, devrim duygulanımıdır Soueif'in odak noktası. Bu anlamda güncede sıradan ve kronolojik tarih anekdotlarından çok Mısırlıların muhtelif duygulanımlarını, hislerini, geçmiş ve gelecek arasındaki bağların nasıl dokunduğunu okuruz. Onların ilmek ilmek sıkı sıkıya ördüğü bir birlikteliği ve rejim karşısındaki dayanışmayı görürüz. Duygunun ilk elden tanıklığıdır gerçekte Soueif'in yazdıkları. Ancak Soueif kıyımın da farkındadır; onca sivil ölüm, onca katledilmişlik karşısında gene umutludur:

> O cuma gecesi yüzlerce insan öldürüldü. Ve binlercesi yaralandı; yaralananların çoğu da hayatını kaybetti. Onların gülümsemesi, umutları her yerde. Eve dönerken Kahire'nin karanlık sokaklarından geçtim yeniden. Çerçöp içinden, kepenkleri sımsıkı kapalı dükkânlardan, kapıları örtülü otellerden, gözleri alev alev yanan parti merkez binalarından... Ve hepsi mümkün görünüyor. Bu artık

> bir film değil. On yıllar boyunca yaşadığımız tam da buydu; artık görünür kılındı. En nihayetinde başkentimiz ülkemizin ve yaşamlarımızın gerçek durumunu yansıtıyor şimdi; yakılmış, yıkılmış, mahvolmuş. Ve biz onu kurtarmalıyız. Ölenlerin ne uğruna öldüğünü biliyoruz ve onu geri almalıyız (40).

Soueif, anlatmanın yolunun bir tür krizden ya da felaketten geçeceğinin bilincindedir. Bu bağlamda Soueif'in bahsettiği "geri alma" ve kendisini özne olarak gerçekleştirme, Levinas'ın *Bütünlük ve Sonsuzluk*'ta aşkınlık talebinin ancak yüz yüze etik ilişkide sağlanacağını söylediğine gönderme yapar. Yüz yüze ilişkiyi aşkınlığa çeken şey ise sorumluluktur. Sorumluluk Ben'i kendi olumsallığında yaşatırken, varlığın kendisi dışına da çıkmasına neden olur; Ben'in kendisi dışındakileri de düşünmesini sağlar. Başka deyişle, yüz yüze karşılaşmada, Öteki'ne karşı hissedilen sorumlulukla beraber Ben kendisinden başka olur. Tam bu noktadaysa sadece kendi yaptıklarımızdan, şimdi ve burada gerçekleşenlerden ya da gelecekte gerçekleşecek olaylardan değil, geçmişten ve yüz yüze karşılaştığımız Başka'nın ya da Öteki'nin kendisinden de sorumluyuzdur der Levinas (1969, s. 78).

Böylesi bir sorumlulukta Soueif de tıpkı Yazbek gibi meydanlara koşar. Her sokakta, her köşebaşında tecrübe ettiklerini ve ilk elden gördüklerini makaleler, konuşmalar ya da kısa yazılar biçiminde günceye katar; devrimin en içinden yazar. İlk on sekiz günün (Mübarek'in devrilmesiyle sonuçlanır) duygularını eril göz ve eril dil dışında yaratmak ve bunu bağlamına oturtmak amacıyla kaleme alır güncesini. Bunu yaparken de Yazbek gibi tanıklığın meydanlardaki kamusal hâliyle buluşturur okuru. Öteki'nin sesi aşkın biçimde var eder kendini. Burada Ben, Öteki'ne maruz kalan olarak kendini sorgular. Özne, Öteki'nin yüzüyle, Öteki'nin seslenişiyle sorumluluk alır. Ben öznesi artık sorumluluk alarak hem kendi özgürlüğünü hem de kendi sınırlarını sorgular. Mübarek'in at ve deve üstündeki baltacıları Tahrir Meydanı'na Qasr el-Nil Köprüsü tarafından saldırdıklarında saldırıdan kaçan Soueif, meydanda iki adamla tanışır ve onlarla birlikte bir apartman dairesinin en üst katına çıkar. İçerideki odanın penceresinden dışarıya, Meydan'a bakarlar. İçlerinden birinin Soueif'e anlattıkları şöyledir:

> 2 Şubat Çarşamba: Abu Muhab'la tanışma ve bana söyledikleri: Mübarek'in baltacıları Qasr el-Nil Köprüsü üzerinden, batı yönünde saldırıya geçti, Müze'nin ana giriş kapısından. Shabab[6] buradaydı; Tahrir Sokağı'ndan Meydan'a girişi korumaya çalıştı. Ordu ise bir sokağı tamamen bloke ederek Bakanlıklar ve Kabine Ofisi'nin bulunduğu noktayı kuşattı. Bütün gün boyunca baltacılar ve shabab arasında çatışma yaşandı ve shabab baltacıları her defasında geri püskürtmeyi başardı. Baltacılar yan sokaklara dağıldı ve

> Meydan korundu. O gün Meydan'da tartıştık. Daha yaşlı insanlar demokrasi adına umutlular. Shabab eşiğin ötesindeyiz artık diyor. Demokrasinin köhneyen yüzünün ötesindeyiz. Tahrir'de sahip olduğumuz şey bir fanusun içine sıkıştırılamaz; burada özgürüz. Tahrir bizi besliyor. Biz onu besliyoruz. Tahrir itibarımızla ilgili olduğu kadar ekonomi ve yozlaşmayla da ilgili. Bu rejimin bizimle nasıl uğraşıp bizi nasıl mahvettiği, bizi böldüğü ve dünyaya karşı bizi kötülüğe mahkûm ettiğiyle de ilgili. (58-59).

Mısır Devrimi'ne yönelik pek çok kurmaca anlatı ve günce vardır[7], ancak Soueif'in anlatısı hem bireysel hem de yukarıdaki gibi kolektif belleğin temsilidir. On sekiz güne, Tahrir Meydanı'ndaki muazzam duygu salınışlarına ve heyecana eşlik ederken Soueif'in çocukluğuna ve gençlik günlerine dair pek çok anının izdüşümünü görürüz. Devrim, şehir ve Soueif'in bireysel tarihi âdeta renkli bir yün topuna dönüşür; içindeki her rengin şimdi ver burada neye eşdeğer gittiğinin farkına varırız. Çocukluğuna ait anılarla Devrim iç içe geçer. Lazoghli'deki halasının evi ve küçük bir çocukken oyunlar oynadığı bahçe artık güvenlik güçlerinin etrafını sardığı bir savaş alanıdır. Çalıştığı ilk işyeri Maspero, Mübarek rejiminin kalesidir. Ancak Soueif gibi orada yaşayıp büyümüş bir yazar bütün çıplaklığıyla ve gerçekliğiyle sokakların, meydanların ve köşebaşlarının hikâyelerini verebilir bize. Zira Soueif gibi kendi ailesi de —kuzenleri, yeğenleri— rejim karşıtı ve aktivisttir. Günce boyunca onların da işkenceye maruz kaldıklarının, hunharca dövüldüklerinin, tutuklandıklarının, bir kaybolup bir ortaya çıktıklarının izini süreriz. Bütün bunlara karşın Soueif, cesaretinden, inancından, hayallerinden ve direncinden, Başka'yla yüz yüze ilişkiden, sorumluluk üstlenmekten ve yazmaktan asla vazgeçmez. Geçmiş, gelecek ve şimdiyi birleştirir:

> Bu cuma gecesi, Büyük Öfke Günü diye bilinen gecenin ardından rejim yüzlerce Mısır gencini katletti... Aileler aylar boyunca çocuklarının nasıl öldürüldüğünü bulmaya çalışacak, adalet arayacak. Cesur doktorlar ve avukatlar aileler adına konuşacak. Dahiliye (İçişleri Bakanlığı) ise ben bütün bunları yazmaya devam ederken sorumluluk üstlenmeyi reddedecek (34-35).

Soueif, Devrim'in anlık bir olay olmadığını ve bir süreç olduğu için hâlâ sürmekte olan bir şeyi kaleme aldığını söyler ve bütün inkârlara karşın yazmaya devam edeceğim diye bitirir güncesini. Mısır halkını her zaman bölmeye çalıştıklarını, yalnızca Müslümanlarla Mısır'ın en eski halklarından Kıptileri değil, aynı zamanda zenginlerle fakirleri, şehirlilerle köylüleri, İslamcılarla İslamcı olmayanları da bölmeye çalıştıklarını söyler. Ancak Tahrir'deki on sekiz günün bütün bu ayrımları ortadan kaldırdığını da vurgular. Mısır, farklılıklarıyla, Başka'nın ve Öteki'nin yüzüyle ve sesiyle anlam kazanır.

Sonuç: Yüz Yüze Özgürlük ve Feminist Etik Peşinde

Yazbek ve Soueif, tanıklığın olanaksızlığını açan Öteki'nin yüzü ve şok edici bakışıyla buluşturur bizi. Yazbek başkalarının sesini duyurmak ister, "cehenneme dönmeye zorlandığım şu zamandan önce bu kâbusun sona ermesini istiyorum "der. Suriye Savaşı'nda insan hakları ihlâlleri, baskı ve zulüm altında tanıklık etmek ve yaşanabilirlilik olgularını sorgular. Soueif de bilinçaltına itilmiş travmatik olaylarla, yaşanılan şimdinin açmazıyla, aslında telafisi pek de mümkün olmayan geçmişin yüküyle bağ kuran tanıklıkta Öteki'nin yüzüyle etik ilişki geliştirir. Tanıklık etmenin, özneler arası ilişkilenmenin ve bütün bunların edimi olan yazmanın sorumluluğunu açar. Yüzeyin altında kaynamakta olan öfkenin devrime dönüşmesiyle birlikte kendine tanıklık etmek, Başka'nın yüzüne tanıklık etmek ve tanıklığın kendisine tanıklık edebilmek biçiminde üç aşama, etik biçimde —Öteki'nin hakkının Ben'i önceledeği şekilde— var olur. Yazbek'in ve Soueif'in anlatılarını Levinas'ın sorumluluğuyla ve yüz yüze ilişkisiyle birlikte okumak kadının direnişe ve devrime katılabilirliliği ve feminist bilinç ve etik geliştirilebileceği bağlamında önemli ve anlamlıdır. Böylesi ve niyetlerimizin ötesine geçen bir sorumluluk hâli, baskı ve zulüm altında birlikte nasıl yaşanılabilir sorusunu düşündürür ilkin. Dahası, ahlâklılık nerede ve nasıl başlayabilir sorusunu da beraberinde getirir. Ahlâklılığın sadece eril akıl ve eril irade yoluyla değil, kadın özneyi/beni belirleyen, sınırlayan ve sorgulatan Öteki'nin yüzüyle ve farklı feminist bir etikle açıldığını anlarız. Bir anlamda Başka'nın sesi ve Öteki'nin yüzü Yazbek'i ve Soueif'i rehin alarak bireyselliklerini aşmalarına ve özneler arası etik bir ilişki kurarak kamusalla özneli birleştirmelerine zemin hazırlar. Tarih, geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkilenmede aklın ötesinde duyumsal olanın da alanındayızdır. Bu noktada her iki yazarda Ben bilinci gerçekte Öteki'yle var olur. Yazbek ve Soueif hem kendi yaşanabilirlik hallerini hem de diğerlerinin uğradığı zulmü düşünüp esnetirken, henüz belleklerden silinmemiş yakın geçmiş, ilkin devrim olarak enerjisini patlatır. Ne var ki devrimin savaş ekonomisine kilitlenerek yıkımın yıkım üzerine yığıldığı günlerden geçmekteyiz. Tam bu noktada politik şiddeti, savaşı, baskıyı, zulmü ve zulmedilmişliği yeniden düşünüp anlamlandırmak için Yazbek'in ve Soueif'in güncelerini feminist etik sorumluluk üzerinden okumak son derece anlamlı ve kritik bir durak olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

Agamben, Giorgio. *Tanık ve Arşiv, Auschwitz'den Artakalanlar*, çev. Ali İhsan Başgül, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

Blanchot, Maurice. *Yazınsal Uzam*, "Orpheus'un Bakışı", çev. Sündüz Öztürk Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Butler, Judith. *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü,* çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.

Engdahl, Horace. *Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, Singapore, World Scientific Publishing, 2002.

Felman, Shoshana, and Dori Laub. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. New York, Routledge, 1992.

Levi, Primo. *The Drowned and the Saved* (*I Sommersi e i Salvati*) 1986. Trans. Raymond Rosenthal. London, Abacus, 1988.

Levinas, Emmanuel. *Totality and Infinity*, Pittsburgh PA: Duquesne University Press, 1969.

Müller, Herta. *Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, Singapore, World Scientific Publishing, 2002.

Nichanian, Marc. *Edebiyat ve Felaket*, çev. Ayşegül Sönmezay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Ricoeur, Paul. *Memory, History and Forgetting*, Chicago: The University of Chicago Press, 2004.

Soueif, Ahdaf. *Cairo: My City, Our Revolution*, London, Bloomsbury Publishing, 2012.

Yazbek, Samar. *A Woman in the Crossfire: Diaries of the Syrian Revolution*, Hans Publishing, London, 2012.

Young, James, "Remembering and Forgetting", 24 Mayıs 1998 tarihli röportajdan.

(multimedia CD 'Eclipse Of Humanity', Yad Vashem, 2000).

Young, James, *Writing and Rewriting the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana, 1998.

---

[1] Yazbek *Çapraz Ateş*'te Suriye'de süregiden savaş karşısında devrim sözcüğünü sıkça kullanır. İlkin devrim söylemine ve inancına sarılan ayaklanma şimdi büyük bir yıkım ve savaşın nesnesidir. 2011 yılının Mart ayında başlayan ve hâlâ süren Suriye Savaşı bugüne dek iki yüz elli bini aşkın sivil Suriyelinin ölümüne neden olmuştur. Halen on bir milyondan fazla kişi yerinden yurdundan edilmiş ve nüfusun yarıdan fazlası, özellikle kadınlar ve çocuklar mülteci olarak çok zor şartlar altında, insan haklarının tümüyle ihlal edildiği koşullar altında yaşamaya mecbur bırakılıyordur.

[2] Yazbek'in 2015 yılında yayımlanan *The Crossing: My Journey to the Shattered Heart of Syria* adlı kitabında yazarın yasadışı yollarla Türkiye üzerinden tekrar Suriye'ye gelişinin hikâyesini okuruz. Yazbek Suriye'de, savaşın ve yıkımın tam içinde özellikle kadınlar ve çocuklarla konuşur ve bütün konuştuklarını yine günce biçiminde yazar. *Çapraz Ateş*'ten daha travmatik bir dille yazılmış diyebileceğimiz bu anlatıda sürgünlüğün kadınlık hâllerine, yersiz yurtsuzluğa ve özellikle devrim inancının kökünden sarsılmasına dair pek çok denemenin hem günlük biçimiyle hem de kurmacayla kesiştiğini görürüz.

[3] *A Woman in the Crossfire: Diaries of the Syrian Revolution*'da (*Çapraz Ateşte Bir Kadın: Suriye Devrim Günlükleri*) bu yazıda kullanılan bölümlerin Türkçeye çevirisi bana aittir.

[4] Emmanuel Levinas'ın adalet düşüncesine gönderme yapar. Felaketin ardından öznenin biricikliğini esneten, özneyi başkalarından da sorumlu olmaya yönelten, "ben buradayım" diyerek ötekiyle etik ilişki kurmanın yollarını arayan bir güzergâhta ilerler Levinas. Yazı boyunca Levinas'ın etik ilişkiyi nasıl kuramsallaştırdığından kısaca bahsedeceğim ve yazının sonunda feminist etik geliştirme adına Levinas felsefesinin öneminden söz edeceğim.

[5] Bu yazıda Ahdaf Soueif'den alınan bölümlerin Türkçeye çevirisi bana aittir.

[6] 20-35 yaşları arasında Arap gençliğine verilen ad. Genellikle rejim karşıtı gençlerin direnişine gönderme yapar. Türkçeye Şebab olarak çevrilmiştir. Soueif, anlatısında bu sözcüğü bilinçli biçimde "Shabab" olarak Arapça yazar. Shabab sözcüğünün etimolojik kökeni "sh/b" yeşermeye, büyümeye gönderme yapar. Dolayısıyla Soueif sözcüğün yüklendiği anlamı yüce bulur ve devrimin gençler üzerinden yeşerdiğinin altını çizer. Sözcüğü metinde Arapça bırakması bir anlamda devrimin enerjisine, yeşermesine ve büyümesine gönderme yapar.

[7] *Jadaliyya*'da yayımlanan "Öfke ve Devrim Anlatıları" adlı makalede, özellikle Mısır Devrimi'ne dair pek çok anlatıdan bahsedilir. Bu anlatıların ortak noktası zulüm ve vahşet altında tanıklık meselesi ve rejimin bireysel, kültürel ve politik zemindeki büyük tahribatıdır. Anlatılardan birkaçı; Mona Prince'in *Ismi Tha Wra*'sı (My Name is Revolution, 2011), Alaa Al-Aswany'nin *Jacobian Building* (2006), Ahmed Khaled Towfik'in distopik anlatısı *Utopia* (2009), Khairy Shalaby'nin *Astassia*'sı (2010), Khaled Ismail'in *Zahret Al- Bostan*'ı (2010) ve daha güncel olan Ezz El-Din Shoukry Fishere'nin distopik anlatısı *Bab el-Khuroug* (Exit Door, 2012) Wael Ghoneim'in

Revolution 2.0 'si (2011), Mohamed Fathi'nin *Kan Fi Marra Thawra*'sı (Once Upon a Time There Was a Revolution, 2011), Ahmed Zaghloul al-Shiti'nin *Mi'at khutwa Min al-Thawra*'sı (A Hundred Steps of the Revolution, 2012) ve özellikle altı blog yazarı tarafından derlenen *Tahrir Notları, 2012* (Tahrir Memos, 2012) vb.